

рањето и дејноста на АВНОЈ. Во врска со ова во Практикумот се дадени повеќе документи.

На крајот поместени се документите што се однесуваат на борбата што воено-политичкото раководство на НОД на Југославија ја водеше за меѓународно признавање на Нова Југославија, како и документите што се однесуваат на уставно-правното санкционирање на придобивките од НОВ и Револуцијата и изградбата на новото Југословенско право и правосудство.

Од сето веќе порано кажано во овој приказ, читачот може да заклучи, дека се работи за едно научно дело коешто претставува голем придонес во изучувањето на Историјата на државите и правата на народите на Југославија и коешто топло го препорачуваме како на студентите така и на сите читатели што се интересираат за државно-правната историја на народите на Југославија.

Билјана ПОПОВСКА-НЕТКОВА

Радовиш и Радовишко. Издание на Собранието на општината Радовиш и Општинскиот одбор на Здружението на борците од НОБ, Радовиш 1984, 283

Радовиш и Радовишко е една од ретките (досега излезени) монографии на нашите комуни (во СР Македонија) со посеопфатна обработка на просторот (Радовишката регија). Тоа секако се должи на професорот д-р Митко Панов, кој е перманентно преокупиран со истражувања на овој крај. Неговите долгогодишни истражувања овде дојдоа до значајни резултати, како во поглед на извршувањето на сопствената задача, така и со анимирањето и помошта што ја укажал врз проучувањата и на другите прашања врз просторот и на демографските чинители на оваа ареа.

Солидно се обработени и геоморфолошките, а посебно климатските и хидрографско-хидролошките посебности на Радовишко од д-р Миливој Гашевски. Мошне рационално и аргументирано посветува внимание на виталните географски фактори и на проблемите и задачите што

произлегуваат за натамошниот развој на Радовиш и околината во поглед на обезбедувањето со вода, уредувањето на пороите и др.

Во своите прилози проф. д-р Митко Панов ни ја афирмира погодната географска положба и просторните карактеристики на овој крај со радост, не само во Македонија, туку и пошироко што се наоѓа во прегратките на едниот од најубавите и монументални масиви на Македонија — Плачковица, регија која зафаќа дел од Радовишко-струмичкото Поле што популарно се нарекува и како „Македонска Калифорнија“.

Во прилогот „Население и населби“, д-р Панов мошне исцрпно и посестрано го проучил ова прашање. Така според показателите на демографскиот развој на овој регион се укажува на структуралните проблеми кај населението, на просторот на градски-

те жители, но и на распаѓањето и на патријархалните домаќинства, и појава на такви со мал број членови. Впрочем овие законитости се резултат на присутните објективни фактори, а посебно на забрзаниот процес на индустријализацијата во услови на забрзаниот процес на социјалистичката изградба. Резултатите од овие истражувања потврдуваат дека и Радовишко во различните историски услови и времиња, не го заобиколиле имиграционите процеси, особено затоа што Радовиш и Радовишко лежи на правецот југоисток—северозапад, по кој главно се движеле завојувачите, нивните настапувања кон северозапад на Балканот и кон Средна Европа, односно и правецот на нивното повлекување откако отпочнала југословенската реконквиста. Посебно Радовиш зазема место како урбана населба заедно со неговиот општествено-културнопросветен развиток низ различните епохи, при што се експонирани неговите не само актуелни урбани проблеми, туку и насоките на неговиот натамошен развиток. Исто така, поаѓајќи од неповолната територијална разместеност на руралните населби во општината проф. Панов укажува дека во иднина треба да се води посебна политика во поглед мрежата на овие населби, посебно кога станува збор за просторното планирање (83).

За првпат во дадени рамки, заснована врз обемни истражувања, со користење на изворите и литературата, со анкетирања и теренски испитувања, — нам ни е презентирани и историјата на Радовиш и Радовишко. Од дотичните

прилози се уверуваме дека овој крај имал бележливо историско и културно минато. Станува збор за перманентен, историски развој на овој крај до наши дни.

Така, со грижливо изнајдена, проучена и хронолошки систематизирана фактографија, професорот д-р Христо Андонов Полјански ја следи историјата на Радових и Радовишко педантно и евидентно од настанувањето на градот и на околината, т.е. од најстарите археолошки траги до 1912 година. Од прилогов сознаваме дека овој крај има осведочено богата средновековна историја што правилно го акцептира авторот со констатација: „Средновековниот период во историјата на Радовиш и Радовишко се карактеризира со посебен растеж како на градот, така и на неговата околина, посебно на Конче“, (99) што е посебно сведоштво за степенот на развиеноста на феудалните општествени односи, особено што тоа се одразило и врз културнопросветните прилики, во богатата уметничка вредност на архитектурата на манастирот, на новопронајденото фреско-сликарство, потоа, во писменоста, за што исто така сведочи и манастирската библиотека.

Благодарение на новите изворни податоци (несебично добиени од професорот М. Соколоски), Полјански фрла нови светлини и врз Османското ропство, за последниците од воведувањето на турскиот феудален систем, посебно за времето и интензитетот на турската колонизација и исламизација, за соодносот на христијанското (македонското) и муслиманското (турското) население,

заправо во Радовиш и Радовишко. Регистрирани се и дервенџиските села, што е од посебна важност за утврдување постојното значење на патиштата што минуваат низ овој крај. А Радовиш не го одминувае дури и познатите не само турски, туку и светски патешественици кои оставиле драгоцени податоци за градот и крајот. Имено, патописците го осведочуваат Радовиш како веќе пооформена градска населба, со развиено занаетчиство и трговија и со познатите индустриски култури (тутун и афион). А во 80-те години на XIX век го обележуваат и како град што има и телеграф, саат кула, книжарница и во кој веќе има развиен градски живот, што е впрочем и еден од белезите на поинтензивно продирање и развивање на капиталистичките односи.

Проф. Полјански се задржува и на преродбенското движење во Радовиш и Радовишко, бележејќи дека градот го посетувале наши видни преродбеници, во којшто во текот на 70-те години на XIX век има и 7 училишта, со 7 учители и 257 ученици. Меѓу другото и ова е сведоштво и за постоењето на младото македонско граѓанство и овде, во Радовиш. Во рамките на оваа тема се третира и борбата против фанариоти — свештеници а и против Бугарската егзархија.

Значајно место во својата студија посветува и на ослободителното дело на македонскиот народ, почнувајќи од востаничките движења во овој дел на Македонија особено од времето на Источната криза (1875—1881 година),

т.е. од Разловечкото и Кресненското востание и со посебни акценти на времето на Илинденското востание и по него до 1912 година. Тој ги евидентира имињата на истакнатите дејци од овој крај, а посебно се интересни: појавата на чести афери, оружените судири со турскиот аскер на овој терен пред Илинденското востание, што своевидно осведочува за степенот на развиеноста и за разраснувањето на ослободителното движење во овој крај пред востанието. Мошне детално ни е осветлена улогата на Гоце Делчев во зацврстувањето со организацијата, при неговите престојувања во Радовишко и посебно за неговата борба со врховистите.

Бројни се податоците за учесниците и местата сврзани од ова време во Радовиш и Радовишко во прединденското и постилинденското време. Имено ние се запознаваме и со имињата и со востаничките војводи од овој крај (Мазнејков, Жешков, Стамен војвода и др.) дури и со учителки—револуционери. Се одбележува и акцијата на радовишанецот Никола Христов кој во Петроград бил соработник на Крсте Петков Мисирков. Тој во 1903 година заминувал во својот роден крај и се придружил на војничката чета од Радовишко. Осветлена е и историјата на овој крај по поразот на востанието, посебно последиците од неговиот неуспех, за преземените мерки за обнова на организацијата, за борба со врховистите, како и за престојот за таа цел на Христо Чернопеев и Пере Тошев. Христо А. Полјански не запознава и со приликите

на овој крај и во времето на Хуриетот, на „бомбашките агенти“ и др. со што се збогатува неговата историја.

Академикот д-р Михајло Апостолски го проучил времето на Балканските и Првата светска војна. Мошне педантен во изборот на фактографијата, тој уверливо и дистинктивно ги обележува причините, суштината и карактерот на војните, а посебно дава значајни податоци за последиците од војните, за учеството на Македонците во овие војни, за нивните жртви, за отпорот против насилното мобилизирање за да се борат за туѓи интереси со регистрирање и на пустошењата и страдањата на народот и како резултат на реквизициите, за смената на разните властодршци особено во воени услови. Апостолски подвлекува дека „Радовиш и Радовишко, како гранични предели во периодот од 1913 до 1915 година, а и подоцна, посебно го почувствуваа теророт, како на врховистичките така и на великосрпските чети во времето на овие воени години“.

Димитар Тренчев во својот прилог е прилично исцрпен во сликањето на состојбите во овој крај кога тој, заедно со останатите делови на Македонија, се најде во мошне тешка економска, социјална, национална и културно-просветна криза и заради посебното негово третирање од режимите во Кралството Југославија меѓу двете светски војни. Тешкото време и влошените прилики се резултат и на делувањето на терористичките чети уфрлувани од страна на врховистичката

ВМРО, со што страдањата беа намножени посебно во овие источни краишта на Македонија, кои беа блиску до бугарската граница (на пример с. Герман и др.). Имено, теророт од обете страни влијаеше врз изострувањето и на политичките прилики и борби и во Радовиш и во околината. Наспроти ова авторот го истакнува прогресивното движење особено на напредните учители во Радовиш и по селата кои повеле значајна акција за отпорот и организирање на сето демократско во овој крај, на политичката линија на КПЈ и Народниот фронт. Како резултат на ваквата активност во Радовиш се забележани и значајни акции на синдикалното движење дури и два штрајка, што со оглед на големината на градот и неговите работници, е резултат на означената напредна политичка дејност. Дури и Соколската организација во значителна мера била под влијанието на напредните движења.

Во прилогот „Радовиш и Радовишко во Народноослободителната војна и Револуцијата од 1941 година“, чишто автори се Димитар Тренчевски и м-р Димитар Галев, се заокружува историскиот дел на монографијата. Тргувајќи од прикажувањето приликите во Кралството, овде во Радовиш и околината, авторите се задржуваат врз демонстрациите на 27 март односно на митингот што во така ретко масовен и импозантен собир на народот е одржан во нашите градови, потоа на Шестоаприлската катастрофа 1941 година, како таа се одрази во овој крај и со доаѓањето на герман-

ските и бугарските окупатори. Посебно е разработен неговиот пропагандистички настап, економското ограбување на народот, и пред се настојувањето на бугарскиот окупатор да навлезе сред младината. Но значаен е и отпорот на кој тој наишол заправо сред средношколците. Со право се посветува внимание на организацијата на КПЈ во Радовиш и Радовишко, посебно на релацијата Радовиш—Струмица—Штип кога се обединуваат и потпомагаат партиските акции и врски, зашто се работи за факторот од кого зависело организирањето на отпорот и оружената борба. Благодарение на дејноста на Јосиф Јосифовски Свештарот, и на Благој Јанков Мучето, а и на комунистите од Радовиш овде се создадени првите партиски организации, а бележлива е и активноста на младината на Радовиш и на струмичката младина, нејзините први акции во 1941 година. Се опишуваат првите обиди за формирање на партизански одред во 1942 година, и за престојот на штипскиот партизански одред на овој терен во 1942 година, сè до формирањето на Плачковичкиот партизански одред и на IV народноослободителна бригада со наредба на Главниот штаб на НОВ и ПОЈ на Македонија. Од материјалот може да се заклучи, дека во градот и околината постои одредена перманентна односно непрекината активност во текот на НОВ. Посебно е тоа бележливо кај младинците—активисти. Оттука е значаен и резултатот за приливот на борците во новоформираната IV НО бригада.

да, потоа релативно брзото формирање на 50 дивизија и ПОЈ на Македонија и на Брегалничко-струмичкиот корпус, на Околицкиот комитет на КПМ за Радовишко, како и на Околицкиот комитет на СКОЈ, на НОМСМ и другите масовни политички организации, на органите на власта пред и по ослободувањето на овој крај од бугарскиот и германскиот окупатор.

За светлиот лик на младинецот активист и борец што загина на местото Превалец кај Берово во 1944 година, за неговиот поетски дар и дело — Ацо Караманов, пишува мошне квалификувано и инвентивно професорот д-р Милан Ѓурчинов. Со овој прилог се оформува прегледот на минатото во монографијата.

Редакцијата на крајот го поместила прилогот на професорот д-р Александар Стојмилов за стопанскиот развој на Радовиш и Радовишко отсликан во една наша комуна којашто, како резултат на нашиот општ социјалистички развој, била зафатена неминовно со одредените општествени законитости и посебно со индустрискиот социјалистички развој и со разраснувањето на стопански ресурси, со рапидниот пораст на градот, со флукуацијата на градското и селското население, со развиениот сообраќај и воопшто на инфраструктурата, со развојот и на другите општествени и културно-просветни институции, што го носи белегот на едно поразвиено стопанство кое не се потпира само врз земјоделското тукуче и врз индустријата и рударството произ-

водство, што исто така конкретно и со научна педантност и со силата на аргументите е осведочено во прилогот на д-р Стојмилов.

Значаен квалитет на оваа монографија, е што наедно со изминатите милениуми, и векови е даден достоинствен простор на најновата историја на овој крај, посебно на НОВ и Револуцијата. Имено, овде ни се откриени нам непознати историски ликови, и тоа не само од времето на ослободителните движења — од Илинденскиот период, туку и од најновата историја, ликови на младинци активисти, кои исто така влегле овде, во историјата на Радовиш и Радовишко, со кои сиот народ од овој крај се гордее, ликови инспиративни и поучни, не само за младите радовишани, туку и за сета наша младина во СРМ и Југославија. Исто така не се одминати и постигањата по ослободувањето, на остварувањето на идеалите на поколенијата во услови на изборената национална и социјална слобода во рамките на југословенската самоуправна Југославија.

Впрочем, ваквите монографии на нашите комуни имат многустрано значење.

Пред сè, со оваа монографија граѓаните од овој крај, за првпат се здобиле со роднокрајна историја. Со неа тие уште повеќе ќе осознаваат не само за местото и улогата на родниот крај, на неговите луѓе во нашето минато, туку сега појасно, поаргументирано и поконкретно ќе го „премеруваат“ времето и просторот за она: некогаш и сега, т.е.

за она што е постигнато по ослободувањето на сите сектори на развојот.

Ова дело е несомнен придонес и означува збогатување на македонската и југословенската историја, и на географските науки. Покрај тоа презентираниите научни резултати истовремено се и инспиративни и во смисла што тие ќе ги поттикнуваат кон нови истражувања не само научните работници туку и заинтересираните љубители на минатото и просторот на овој крај, односно и ќе ги насочи и надополни истражувањата кон нови сознанија, особено кон оние подрачја што овој пат и по оправдани причини изостанале (на пример ентолошкиот фактор, потоа сè она што спаѓа во областа на материјалното и духовното творештво — културата на народот од оваа регија, или достигањата од областа на просветата, школството и др.). Имено, делото ќе значи и посознателен однос и кон историските споменици, ќе поттикнува нови иницијативи за споменичното одбележување, зошто во монографијата се наоѓаат и нови сознанија, факти и имиња од роднокрајната историја.

Исто така преку осознавање на природните богатства и природните ресурси, особено согледувањата на потенцијалните можности за натамошната изградба и развојот, ова дело треба да биде настолна книга и на политичките и стручните структури — не само на градот, туку и надвор (во Републиката и Федерацијата) во натамошното определување на насоките на новите плански

зафати за развојот на овој крај и воопшто на републиката и земјата.

Ваквите монографии се од посебно значење зашто со нив локалната историја и географија, ќе бидат инкорпорирани — присутни мошне повеќе и посодржајно и низ сите изминати епохи на сите степени, во едукативниот процес во оваа комуна, а и пошироко.

А научните резултати што се презентирани во книгата, ќе значат и основа за основање на ширењето дејноста и на идниот роднокраен историски музеј, со одделенијата за ентологија, архивска документација и сл.

Општо земено, со оваа книга и Радовишко застанува во редовите на оние наши политичко-територијални заедници кои на ваков, своевиден начин го осведочуваат не само своето колективно его, туку и своите дострели на она што значи комуналниот систем во нашиот социјалистички самоуправен систем. На овој начин, врз научни основи комуните своевидно ги регистрираат постигнувањата и својот растеж воопшто. Во оваа смисла ние се секаваме на зборовите на пок. Милентие Поповиќ, од времето кога отпочна да се осмислува и реализира нашиот комунален систем. Имено, тој се искажал дека пренесувањето на самоуправните права на нашите општини (комуни) — историски гледано не треба да се сфаќа како

цел сама за себеси, туку во нив да се изнаоѓаат и активираат природните и стопанските можности за нивен не само стопански туку сестран развој, да се влијае на позабрзан и поинтензивен развојот на производните сили и воопшто на општествената база и награбда.

Во смисла на ова, појавата на монографиите на нашите одделни комуни е своевиден израз и осведочување на нивниот самоуправен статус, на нивниот степен на развиеност, на нивните можности и за зафати од ваква природа. Дури, во оваа смисла, меѓу комуните како да постои и ваков позитивен натпревар!

Имено, својот развојот нашите политичко-територијални заедници го осмислуваат и со достигнувања и во областа на културата па и во научните сфери. А ваквото дело е сведоштво и за степенот и на интелектуалната зрелост, на изострените критериуми, како во поглед на проектирањето, така и на реализацијата на еден ваков научно-истражувачки потфат.

Најпосле, појавата на оваа монографија во 1984 година не е случајна. Таа го зголемува одбележувањето на јубилејната 40-годишнина од одржувањето на Првото заседание на АСНОМ, — тој светол ден, ден на настанокот на долгоочекуваната и изборената македонска државност.

Воислав КУШЕВСКИ